

Müller Ildikó

A Budapesti Tudományegyetem nőhallgatóságának társadalmi összetétele (1896–1914)

A nők egyetemi tanulmányainak ügye Európa-szerte a 19. század második felében került az érdeklődés középpontjába. Már korábban is előfordult néha, hogy egy-egy nő egyetemi tanulmányokat folytatott, illetve doktorált, nagyobb számban azonban csak a 19. század második felében jelentek meg nők az egyetemeken. Magyarországon az 1895/96-os tanév második félévétől lehettek nők is az egyetemek rendes hallgatói, de csak a bölcsészettudományi és az orvosi karra, valamint a gyógyszerészeti tanfolyamra iratkozhattak be. A 20. század elején e korlátozott lehetőségeket is szűkítették, a nők felvételét érettségi eredményüktől tették függővé.¹ A nők egyetemi képzésének bővítésére csak 1912 októberében került sor, amikor elrendelték, hogy nők is felvehetőek az államszámviteltani tanfolyamokra, melyeket a tudományegyetemek jogi és államtudományi karain, valamint a jogakadémiákon tartottak. Ezek nem nyújtottak egyetemi, illetve főiskolai végzettséget, az itt tanulók nem is voltak az egyetem rendes hallgatói, csak rendkívüli hallgatók. Megnyitásuk mégis fontos lépés volt, hiszen újabb álláslehetőséget tett hozzáférhetővé a nők számára: az államszámviteltani tanfolyamok az államigazgatás számára képeztek hivatalnokokat. A nők egyetemi felvételét korlátozó intézkedések az első világháború végéig érvényben maradtak, az összes világi kar megnyitására csak 1918 végén, a polgári demokratikus forradalom idején került sor.

A budapesti tudományegyetemre az 1895/96-os tanév második félévében iratkozott be az első rendes nőhallgató, aki a bölcsészkaron kezdte meg tanulmányait.² Az orvosi karnak az 1896/97-es, a gyógyszerészeti tanfolyamnak az 1903/04-es, az államszámviteltani tanfolyamnak pedig az 1912/13-as tanévtől voltak nőhallgatói.

A hallgatónők száma és aránya folyamatosan emelkedett, különösen dinamikus volt ez a folyamat az egyetem nők előtti megnyitását követő első években. A növekedés csak 1904/05-ben torpant meg, annak az intézkedésnek köszönhetően, mely az érettségi bizonyítvány minősítésétől tette függővé a nők felvételét. Elsősorban e rendelkezés eredménye az is, hogy igen magas volt a rendkívüli hallgatók aránya a nők között. 1895/96 és 1913/14 között a nők a budapesti tudományegyetem hallgatóságának 3%-át tették ki. Arányuk 1899/1900-ig 1% alatt maradt, majd folyamatosan emelkedve az 1913/14-es tanév második félévére elérte a 7,5%-ot. Ekkor az egyetemnek már 564 nőhallgatója volt.

¹ 1904/05-től csak a jelesen érettségizett nők lehettek az egyetemek rendes hallgatói. A jó érettségi bizonyítvánnyal rendelkezőket és azokat, akik érettségi bizonyítványában nem szerepelt háromnál több elégséges, először csak rendkívüli hallgatónak vették fel. Ha az első két félévben legalább két szaktárgyból jó eredménnyel kollokváltak, rendes hallgatók lehettek. Amennyiben ez nem sikerült, még rendkívüli hallgatóként sem folytathatták tanulmányaikat. Azokat a jelentkezőket, akik az érettségien háromnál több tárgyból kaptak elégségest, egyáltalán nem vették fel.

² Az illető Glücklich Vilma (1872–1927) fiúmei felsőbb leányiskolai tanítónő volt, aki később a feminista mozgalom egyik vezéralakjaként vált ismertté.

A társadalom mely rétegeiből kerültek ki a diáklányok? A nők felsőbb képzéséről folytatott korabeli diskurzus alapján arra következtethetünk, hogy a nők egyetemi képzése elsősorban a középosztály ügye volt. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy mindenekelőtt a társadalom középső rétegei küldték leányaikat egyetemre. Mennyiben támasztják alá e feltételezést a statisztikai adatok? Dolgozatomban e kérdésre keresek választ, megkísérelve bemutatni, mely társadalmi rétegekből érkeztek a budapesti tudományegyetem hallgatónői az első világháború előtt. Nemcsak a nőhallgatókkal foglalkozom, hanem adataikat összevetem a férfi hallgatóság adataival is, enélkül ugyanis nem alkotunk reális képet a nőhallgatóságról sem.

Az első világháború előtti egyetemi nőhallgatóság társadalmi összetételével a magyar történettudomány eddig szinte egyáltalán nem foglalkozott. Még a nők egyetemi képzéséről született egyetlen monográfia is csak igen röviden tárgyalja e kérdést, ezzel kapcsolatos adatokat egyáltalán nem is közöl. (Ladányi – Szegvári 1976) Ennek fő oka, hogy az egyetemi nőhallgatóság társadalmi összetételére vonatkozóan igen kevés forrással rendelkezünk. A matrikulák (anyakönyvek), melyek a kutatás legfontosabb forrását jelentenék, csak az 1918/19-es tanévtől maradtak fenn. A rendelkezésünkre álló egyéb levéltári anyag (pl. oklevélkönyvek, vizsgajegyzőkönyvek) sajnos nem teszi lehetővé e hiány pótlását, mivel e dokumentumok nem tüntetik fel a szülő foglalkozását. Ugyancsak használhatatlan szempontunkból a Magyar Statisztikai Évkönyv, mely közöl ugyan adatokat az egyetemi hallgatóság társadalmi összetételéről, ezeket azonban nem bontja le nemenként. Így a nőhallgatóság társadalmi összetételére vonatkozóan legfőbb forrásaink az egyetem kiadványai, évkönyvei. Az Acta Reg. Scient. Universitatis Hung. Budapestiensis a hallgatónők apjának, illetve gyámjának polgári állásáról 1896/97-től közölt statisztikákat. Ezek felhasználását nehezíti, hogy csak 1913/14-ig alkalmaztak egységes kategóriarendszert, 1914/15-ben megváltoztak a kategóriák. 1915/16-ban még visszatértek az 1913/14-ig használt felosztáshoz, majd 1916/17-ben újra a megváltoztatott kategóriarendszert alkalmazták. Mivel a változások miatt nehéz az 1913/14 utáni adatokat a korábbiakkal összevetni, csak az 1913/14-ig terjedő időszakot vizsgálom. Azért is ésszerűnek tűnik ez az időhatár, mert az első világháború külön szakaszt jelentett a nők egyetemi képzésének történetében. A háborús viszonyok hatására hirtelen rohamosan megnőtt a hallgatónők száma és még inkább aránya. E jelenség azonban csak átmenetinek bizonyult, a háború után visszaesés következett be.

AZ EGYETEM TELJES NŐHALLGATÓSÁGA

A nőhallgatóság társadalmi összetételét vizsgálva a legszembetűnőbb jelenség, hogy túlnyomó többségük a tisztviselő-értelmiségi rétegből érkezett. (Lásd 1. táblázat.)³ En-

³ A táblázatokban a korabeli statisztika kategóriáinak megfelelő felosztásban közlöm a hallgatónők apjának, illetve gyámjának társadalmi állására vonatkozó adatokat, melyeket az Acta Reg. Scient. Universitatis Hung. Budapestiensis megfelelő kötetekben szereplő abszolút számok alapján számoltam ki. Csak az „állami tisztviselő”, „törvényhatósági tisztviselő”, „községi tisztviselő” kategóriákat vontam össze, ők a „köztisztviselő” kategóriában szerepelnek. A „magántisztviselő” kategória elnevezése a korabeli statisztikában „magán-, egyleti, iparvállalati tisztviselő” volt. Megjegyzést kíván még az általam a rövidség

nek pontos arányát nem lehet megállapítani, mivel a „magánzók” is ide kerültek, őket nem tudjuk elkülöníteni a „más értelmiségi és magánzó” kategória többi részétől. Velük együtt a tisztviselő-értelmiségi réteghez tartozott a hallgatónők 70%-a. Bár azt nem tudjuk, mekkora volt ebből a „magánzók” részesedése, egyéb, később elemzendő forrásokból arra következtethetünk, hogy arányuk nem haladta meg a 10%-ot. Nélkülük is a tisztviselő-értelmiségi családból származók alkották volna tehát a legnagyobb csoportot. A szorosabb értelemben vett – tehát a köz- és magántisztviselők nélküli – értelmiséghez tartozott a hallgatónők csaknem fele, a magánzókkal együtt a nőhallgatóság 44%-át tették ki. Azt mondhatjuk tehát, hogy az értelmiség önreprodukciója, ami a szakirodalom szerint az egyetemi hallgatóságot általában jellemezte (Andorka 1979; Mazsu 1980a), a nők esetében is nagymértékű volt. A tisztviselő-értelmiség képviselése különösen magasnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy arányuk a teljes népességben ennél jóval alacsonyabb volt.⁴ Ez alátámasztja azt a korabeli irodalom alapján körvonalazódó feltételezést, hogy a nők egyetemi képzése elsősorban a művelt középosztályt érintő kérdés volt.

Az értelmiségi-tisztviselő szülők csoportján belül a tisztviselők aránya 38%-ot tett ki.⁵ Közöttük is elsősorban köztisztviselőket találunk, a tisztviselők több mint fele (64%-a) köztisztviselő volt. A tisztviselők megoszlása azért is érdekes számunkra, mert a köztisztviselők jövedelme és társadalmi presztízse általában magasabb volt az azonos szintű magántisztviselőkéénél. A „tanárok, tanítók, lelkészek” lányai alkották az értelmiségi-tisztviselő családokból érkező hallgatónők 17%-át. A statisztika „orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök, ált. okl. bíró”, valamint „más értelmiségi és magánzó” kategóriájában szerepelt az értelmiségi-tisztviselő réteghez tartozók 45%-a. Nagyjából ők voltak azok, akiket a szabadfoglalkozású értelmiség soraiba sorolhatunk. E csoport részesedése nemcsak az értelmiségi-tisztviselő családból származók, hanem az összes hallgatónő esetében is kiemelkedett. A hallgatónők 31%-a tartozott ide. Képviselőségük különösen magasnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy e csoport aránya az értelmiségen belül igen alacsony volt, a dualizmus első évtizedeiben kb. 10%, 1910-ben pedig már csak 6% (Mazsu 1980b: 54).

Az értelmiségi-tisztviselő réteghez sorolhatókon kívül csak a „kisiparos, kiskereskedő” (13%) és a „nagykorú”⁶ (8%) kategória szerepelt jelentősebb aránnyal. Különösen a kisiparos-kiskereskedő családokból érkeztek sokan, arányuk kb. annyi volt, mint a tanár, tanító, lelkész családokból származóké. A többi csoport jóval kisebb arányt képviselt. Főleg a mezőgazdasági szektorhoz tartozók voltak kevesen, részesedésük (2,6%)

kedvéért „orvos, gyógyszerész stb.” felirattal ellátott oszlop, ide az orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, mérnökök, ált. okl. bírók kerültek.

A tisztviselő-értelmiségi megnevezés a „köztisztviselő”, „magántisztviselő”, „tanár, tanító, lelkész”, „orvos, gyógyszerész stb.”, valamint a „más értelmiségi, magánzó” kategóriákból alkotott közös csoport.

4 Az 1910-es népszámlálás alapján Hanák Péter 4,2%-ra teszi a tisztviselő-értelmiségi réteg arányát a teljes lakosságban. (Magyarország története, 7/1. 453.)

5 A továbbiakban kénytelen vagyok – mivel nem lehet elkülöníteni őket – a magánzókat is a tisztviselő-értelmiségi réteg részeként kezelni.

6 Nagykorú: független egzisztenciával rendelkező.

csak töredéke volt a mezőgazdaságból élők arányának az ország népességében.⁷ Ennél jóval nagyobb volt az iparban vagy a kereskedelemben önállóként tevékenykedő szülők száma és aránya. Részesedésük (16,2%) alatta maradt ugyan e szektor teljes népességen belüli súlyának, de a különbség jóval kisebb, mint a mezőgazdaság esetében.⁸ Az iparban, kereskedelemben aktív önállók között a kisebb egzisztenciák nagyobb számban képviseltették magukat, mint a vagyonosak. A „kisiparos, kiskereskedő” kategóriába csaknem négyszer annyian tartoztak, mint a „gyáros, nagykereskedő, nagyiparos” csoportba. A mezőgazdaság esetében ez nem így volt. Itt körülbelül azonos arányban szerepeltek a „nagy- és középbirtokosok”, valamint a „kisbirtokos, gazda, földműves” csoportbeliek. A hallgatónők között legkisebb számban a „házmester, szolga” kategóriába tartozók szerepeltek, arányuk még 1%-ot sem tett ki.

A hallgatónők egy része nemesi családból származott, erre utal legalábbis, hogy nemesi előnevet viseltek. A bölcsészdoktori szigorlatot tett nők közül hétnek (3,4%) volt ilyen előneve, ebből egy hallgatónő bárói ranggal rendelkezett. Meglepő, de a gyógyszerészmesteri címet szerzett nők között is találunk egy bárónőt. Rajta kívül még egy gyógyszerész-hallgatónő lehetett neve alapján nemesi származású. Az orvosi tanulmányaikat 1913/14-ig megkezdő nők 2%-ának (7 fő) volt nemesi előneve.

A hallgatónők tehát elsősorban a tisztviselő-értelmiségi rétegből kerültek ki. Rajtuk kívül még az iparban és kereskedelemben tevékenykedő önállók küldték leányaikat nagyobb számban egyetemre. Nagyon kevesen érkeztek viszont a társadalom alsó rétegeiből. (Lásd 1. táblázat.)

E jelenség nemcsak az egyetemi hallgatónők körében figyelhető meg, már a gimnazista lányok között is a tisztviselő-értelmiségi rétegből érkezők voltak többségben, dominanciájuk azonban kisebb mértékű volt, mint az egyetemista nők esetében. Mivel a Magyar Statisztikai Évkönyv nem közölt adatokat a középiskolák leánydiákságának társadalmi összetételére vonatkozóan, a gimnazista lányok esetében az Országos Nőképző Egyesület Leánygimnáziumának adataira támaszkodom, melyeket az iskola értesítője adott közre.⁹ A tisztviselő-értelmiség aránya a leánygimnázium közönségében 1896/97 és 1907/08 között 56% volt. Magánzókkal együtt részesedésük 66%-ot tett ki, ami még mindig alacsonyabb érték, mint az, amit az egyetemi hallgatónőknél kaptunk. A többi társadalmi csoport értelemszerűen nagyobb mértékben képviseltette magát a leánygimnáziumban, mint az egyetemen. A pontos összehasonlítás lehetetlen, mivel az egyetemi statisztikák és az Országos Nőképző Egyesület Leánygimnáziumának évkönyve eltérő felosztást alkalmaztak. Még leginkább a leánygimnázium 1908/09 és 1916/17 közötti adataival vethető össze az egyetemista nők adatai. Szembetűnő a tisztviselő-értelmiségi réteghez tartozó csoportok jóval nagyobb aránya az egyetemi hallgatónők

7 1900-ban 68,4%, 1910-ben 64,5% (*A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása* 1913. 2. rész 6).

8 1900-ban az ország népességének 19,6%-a, 1910-ben 23,6%-a tartozott a bányászat-ipar-forgalom szektorhoz (*A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása* 1913. 2. rész 6).

9 Az Országos Nőképző Egyesület Leánygimnáziuma, mely 1896 őszén kezdte meg működését, igen fontos szerepet játszott a magyar nőnevelés történetében. Ez volt az első felsőfokú tanulmányokra felkészítő leány-középiskola Magyarországon, s az első világháborúig nem is jött létre több nyolcosztályos leánygimnázium. (Müller 2000)

között. A legnagyobb különbség a „pap és tanár” kategóriában mutatkozott, az egyetemen kétszer akkora volt ezek aránya, mint a leánygimnáziumban. A többi kategória közül feltűnő a „nagyiparosok, nagykereskedők” nagyobb súlya a leánygimnáziumban, arányuk csaknem háromszor akkora volt, mint az egyetemista nők között. Nem volt nagy különbség ugyanakkor a „kisiparosok, kiskereskedők” esetében. Ugyancsak jelentősen felülmúlta a „nagy- és középbirtokosok” aránya a gimnazista lányok között a nőhallgatóknál kapott értéket. Ez arra utal, hogy a társadalom gazdag rétegei nemcsak a továbbtanulás – tehát az önfenntartást lehetővé tevő értelmiségi pályára lépés – reményében járatták leányaikat gimnáziumba, hanem egyszerűen azért is, hogy megfelelő szintű műveltségre tegyenek szert. A leánygimnázium diákságának összetétele heterogénebb volt, mint az egyetemi nőhallgatóságé. Ide nagyobb arányban érkeztek a társadalom nem értelmiségi csoportjaiból is tanulók. Ennél magasabb szintre, az egyetemre, viszont már csak egy ennél szűkebb kör, elsősorban az értelmiségi-tisztviselő réteg küldte lányait.

A nőhallgatóság összetételében korszakunkban nem tapasztalunk alapvető változásokat, de elmozdulásokat megfigyelhetünk. A legfeltűnőbb a „nagy- és középbirtokos” réteg visszaszorulása. Arányuk az első években (1900/01-ig) még 6% volt, ezután azonban folyamatosan csökkent, 1909/10–1913/14-ben már csak 1%-ot tett ki. Ennek köszönhető, hogy a nagytulajdonosok – „nagy- és középbirtokosok”, „nagyiparosok, gyárosok, nagykereskedők” – aránya 1900/01-ig csaknem kétszer akkora volt (9%), mint később (a korszak egészében 5%). Csökkent a „magántisztviselők” részesedése is. Növekedett viszont a „házmester, szolga” kategóriába tartozók száma és aránya, bár részesedésük továbbra is igen alacsony maradt. Az első években senki sem érkezett ebből a körből, 1909/10 és 1913/14 között pedig a hallgatóknak 1%-a tartozott ide. Nem mondhatjuk ugyanakkor azt, hogy a kisebb egzisztenciák – ide számítom a „kisbirtokos, gazda, földműves”, „kisiparos, kiskereskedő”, „házmester, szolga” kategóriában szereplőket – aránya összességében növekedett volna, sőt még egy kicsit csökkent is.¹⁰

Mennyiben tért el a nőhallgatóság társadalmi összetétele a férfi hallgatóságétól? E kérdés megválaszolására a férfi hallgatókra vonatkozó adatokat két időmetszetben vizsgálom, 1900/01–1903/04-ben, valamint 1910/11–1913/14-ben. (Lásd 2. táblázat.) Megjegyzendő, hogy a férfiak esetében a hittudományi kar adatai is szerepelnek, amelynek összetétele eltért a többi fakultásétól. Itt ugyanis magasabb volt a társadalom alsó rétegeiből érkezők aránya, mint másutt.

Akárcsak a hallgatóknak, a férfi hallgatók nagyobbik része is a tisztviselő-értelmiségi rétegből érkezett. Jóval kisebb volt azonban az ide tartozók aránya a férfiak esetében, mint a nőknél, 1900/01 és 1903/04 között a férfi hallgatóság 61,7%-át, 1910/11–1913/14-ben pedig 57%-át tették ki.¹¹ Az e réteghez tartozó összes csoport képviselője magasabb volt a nőknél, mint a férfiaknál. A tisztviselő-értelmiségi csoporton kívül még a „hadiszolgálatban álló” és a „nagykorú” kategória szerepelt a nők esetében nagyobb súllyal, mint a férfiaknál.

¹⁰ 1896/97–1903/04-ben 14,7%-ot, 1909/10–1913/14-ben pedig 13,6%-ot tett ki.

¹¹ A tisztviselő-értelmiségi réteg aránya a nőhallgatóságban 1900/01–1903/04-ben 71,3%, 1910/11–1913/14-ben 71,2% volt.

A többi csoport magasabb arányban képviseltette magát a férfiaknál, mint a nőknél. Különösen nagy volt az eltérés a mezőgazdaságban tevékenykedők esetében.¹² Mind a „nagy-és középbirtokosok”, mind a „kisbirtokosok, földművesek” nagyobb arányban szerepeltek a férfi hallgatóságban, mint a nőknél. Az előbbi kategória aránya kb. 3-4-szer, az utóbbié kb. 4-5-ször akkora volt a férfiak esetében, mint a nőhallgatóságnál. Eltérés mutatkozott a „házmester, szolga” kategóriánál is a két nem között, különösen 1900/01-1903/04-ben, amikor a nők között nem találunk ilyen származású személyt, arányuk azonban a férfiak esetében 2% volt.

Az ipari, kereskedelmi szektor esetében is felfedezhetünk különbségeket. Az itt tevékenykedő önállók aránya a férfi hallgatóságban nagyobb volt, mint a nőknél. Ezen belül a „kisiparosok, kiskereskedők” esetében volt jelentős eltérés a két nem között, ők a férfi hallgatóság soraiban egyértelműen nagyobb arányban fordultak elő, mint a nők körében. Összességében a kisebb egzisztenciák aránya körülbelül kétszer akkora volt a férfi hallgatók között (29%, illetve 25%), mint a nőknél (15%, illetve 13%).

A tisztviselő-értelmiségi rétegen belül az egyes csoportok aránya hasonlóan alakult a férfiak és a nők esetében.¹³ Az egyetlen nagyobb különbséget az jelentette, hogy a „magántisztviselők” aránya a nők esetében magasabb, a „köztisztviselőké” viszont alacsonyabb volt.¹⁴ Mint említettem, magasabb volt a nők esetében a „hadiszolgálatban állók” kategóriájába tartozók aránya is, mint a férfiaknál. Más, később elemzendő forrásból tudjuk, hogy ide – a nők esetében legalábbis – katonatisztek tartóztak, tehát a társadalom magasabb köreibe tartozó családok.

A férfi és a nőhallgatóság társadalmi összetételét összehasonlítva azt látjuk, hogy a nők gyakrabban jöttek értelmiségi-tisztviselő családokból, mint a férfiak. E réteg önreprodukciója tehát a nők esetében még erőteljesebb volt, mint a férfiaknál. A nők között jóval alacsonyabb volt a kisebb egzisztenciák aránya, inkább a társadalom jobbmódú és iskolázottabb rétegeiből érkeztek. Feltűnően kevés gondot fordítottak a nők egyetemi képzésére a mezőgazdaságban tevékenykedők, még a „nagy- és középbirtokosok” – tehát a jobbmódúak, illetve magasabb társadalmi helyzetűek – aránya is alacsonyabb volt a nők esetében, mint a férfiaknál. (Lásd 2. táblázat.)

Pontosítani tudjuk eddigi megállapításainkat azoknak az adatoknak a segítségével, melyeket a középiskolai anyakönyvek tartalmaznak a diáklányok apjának, illetve gyámjának társadalmi állására, foglalkozására vonatkozóan. Ennek alapján lehetőség nyílik az összevont kategóriák egyes elemei súlyának megállapítására, illetve a kategóriák tartalmának megismerésére (pl. magánzók aránya, „orvosok, gyógyszerészek stb.” kategória kibontása). A budapesti leánygimnáziumokat látogató tanulók közül két mintát vizsgálunk, azokat a későbbi hallgatónőket, akik 1906/07-ig kezdték meg tanulmányaikat a budapesti tudományegyetemen, valamint azokat, akik 1918/19-ig bölcsészdoktori szigorlatot tettek. Az utóbbiak esetében néhány vidéki iskolából is sikerült információkat

12 Ide tartozott az első vizsgált időszakban a férfiak 11,7%-a, a másodikban 9,3%-a, szemben a nők 3%-ával, illetve 2,5%-ával.

13 Az értelmiségi-tisztviselő réteghez tartozók megoszlása a férfi hallgatók esetében 1900/01-1903/04-ben, illetve 1910/11-1913/14-ben a következő volt: tisztviselő: 39%, illetve 38,9%; „tanár, tanító, lelkes”: 17,3%, illetve 15,9%; „orvos, gyógyszerész stb.”: 43,7%, illetve 45,2%.

14 A férfiaknál a tisztviselők 76,3%-a, illetve 74,2%-a volt köztisztviselő, a nőknél 55,2, illetve 68,7%-uk.

Egyetemi hallgatók szüleinek társadalmi állása (%) 1896/97-1913/14

Félév	Köztiszt- viselő	Magán- tisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógysze- résztb.	Más értel- miségi, magánzó	Hadiszol- gálatban álló	Nagy- és közép- birtokos	Kisbirto- tokos, gaz- da, föld- műves	Gyáros, nagyker., nagy- iparos	Kisiparos, kiskeres- kedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
1896/97- 1903/04	16,26	12,24	10,66	11,45	18,71	2,27	2,45	1,05	2,53	13,64	0	7,95	100	1114
1904/05- 1908/09	17	9,26	13,49	9,16	20,76	3,72	1,53	0,97	4,07	15,42	0,61	4,02	100	1965
1909/10- 1913/14	17,23	8,9	11,88	10,13	22,25	2,02	0,89	1,53	3,36	11,05	0,97	9,81	100	3721
Összesen	17	9,56	12,14	10,07	21,23	2,55	1,33	1,29	3,43	12,74	0,7	7,83	100	6830

Egyetemi hallgatók szüleinek társadalmi állása nemenként (%) 1900/01-1903/04, 1910/11-1913/14 I. félévi adatok

Félév	Köztiszt- viselő	Magán- tisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógysze- résztb.	Más értel- miségi, magánzó	Hadiszol- gálatban álló	Nagy- és közép- birtokos	Kisbirto- tokos, gaz- da, föld- műves	Gyáros, nagyker., nagy- iparos	Kisiparos, kiskeres- kedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
							Nők							
1900/01- 1903/04	15,52	12,57	11,39	11,59	20,24	2,55	1,57	1,38	2,16	13,75	0	7,27	100	509
1910/11- 1913/14	17,87	8,13	11,6	10,6	22,95	1,67	0,93	1,55	3,16	10,73	0,93	9,86	100	1612
							Férfiak							
1900/01- 1903/04	18,38	5,7	10,66	10,51	16,47	0,4	4,2	7,53	1,77	19,76	2,18	2,45	100	23956
1910/11- 1913/14	16,46	5,72	9,05	8,62	17,12	0,9	3,72	5,59	3,81	17,65	1,38	9,99	100	29593

szerezni. Azért választottam ezt a két csoportot, mert esetükben volt viszonylag egyszerű az azonosítás. 1906/07-ig ugyanis még nem iratkozott be túlságosan nagy számú hallgató, a bölcsészdoktorok esetében pedig a doktori szigorlati jegyzőkönyvek bejegyzései tették lehetővé a középiskola azonosítását. Az adatok ugyan a hallgatók középiskolai éveiből származnak, de többségükönél bizonyára nem történt jelentős változás egyetemi tanulmányaik megkezdéséig. Ez már csak azért is valószínű, mert többnyire az érettségi után rögtön egyetemre mentek.

Azon hallgatók közül, akik 1906/07-ig kezdték meg tanulmányaikat a budapesti tudományegyetemen és nem tettek bölcsészdoktori szigorlatot, 163 személy családjának társadalmi állására vonatkozóan rendelkezünk adatokkal. Többségük (116 fő) bölcsészhallgató volt, 44-en orvostanhallgatók, hárman pedig a gyógyszerészeti tanfolyamon tanultak. Az 1918/19-ig bölcsészdoktori szigorlatot tett nők közül 159-re vonatkozóan rendelkezem adatokkal, a teljes minta 77,6 %-ról. Mindannyian 1903/04 után szigorlatoztak, a korábbi évekből csak elszórt információkat sikerült találnom.

E két minta alapján arra következtethetünk, hogy az iparban és kereskedelemben tevékenykedő önállók közül elsősorban a kereskedők tartották fontosnak lányaik egyetemi képzését. Számuk és arányuk csaknem háromszor akkora volt a szülők között, mint az iparosoké. A bölcsészdoktori szigorlatot tett nők esetében 3,8% volt az iparban és 10,1% a kereskedelemben tevékenykedő önállók aránya. A beiratkozottak mintájánál pedig 6,8% az iparosok és 19% a kereskedők részesedése.

Az 1906/07-ig beiratkozott, valamint az 1918/19-ig bölcsészdoktori szigorlatot tett nők esetében el tudjuk különíteni a magánzókat az értelmiségtől. Az első esetben a szülők 8,6%-a, a másodikonál 6,9%-a volt magánzó.

Ugyancsak lehetővé válik, hogy részletesebben is megismerjük a szabadfoglalkozású értelmiség összetételét. E kategórián belül az orvosok és ügyvédek domináltak, e két foglalkozási csoport súlya nagyjából azonos volt, együttesen a szabadfoglalkozásúak kb. kétharmadát tették ki. Rajtuk kívül még újságírókat és mérnököket sorolhatunk e kategóriába.

Többet tudhatunk meg a „tanár, tanító, lelkész” kategória összetételéről is. Az 1906/07-ig beiratkozottak esetében pedagógus vagy lelkész gyermeke volt a hallgatók 11%-a. Találunk köztük 2 lelkészt, 1 hittanárt, valamint 15 tanárt és tanítót. Az utóbbiak aránya a hallgatók között 9% volt. Érdekes megvizsgálni e csoport összetételét részletesebben is. Mindössze három tanítót találunk köztük, a csoport negyede középiskolai tanár, rajtuk kívül három iskolaigazgató is szerepel itt. További négy személy az oktatásügyben dolgozók hierarchiájában is igen előkelő helyet foglal el, hárman egyetemi tanárok, egyikük pedig az Eötvös-kollégium igazgatója. A pedagógustársadalomnak tehát elsősorban a jobbmódú és tekintélyesebb része képviselteti magát. Hasonló képet kapunk, ha a bölcsészdoktori szigorlatot tett nőket vizsgáljuk. Akárcsak az előző vizsgált mintánál, itt is azt látjuk, hogy a pedagógustársadalom alján elhelyezkedő tanítók leányai csak alacsony számban szerepelnek. Arányuk az oktatásban dolgozók között 16% volt. Ugyanekkora volt a hierarchia csúcsán elhelyezkedők aránya is.¹⁵ Az oktatás-

15 Öt hallgató apja egyetemi tanár, egy hallgatóé pedig az Eötvös-kollégium igazgatója volt. Az egyetemi tanárok egyikének két lánya is volt a bölcsészdoktor nők között, ő egyébként az adatfelvételkor már nem élt.

ügyben dolgozó szülők zöme középfokú iskolában tanított, tehát a pedagógustársadalom középső rétegéhez tartozott.

A középiskolai anyakönyvek segítségével választ kaphatunk arra is, kiket rejtett a statisztikák „hadiszolgálatban álló” rovata. A vizsgált két csoport esetében a katonai szolgálatban álló szülők túlnyomórészt magas rangú katonatisztek voltak.

E két minta esetében azt is tudjuk, mekkora volt a nyugdíjas szülők aránya. Az 1906/07-ig beiratkozott nők közül kettő (1,2%) édesapja volt nyugdíjas, korábban mindketten tisztviselőként dolgoztak. A bölcsészdoktori szigorlatot tett nők közül hét (4,4%) édesapja, illetve gyámja volt nyugdíjas. Közülük ötről tudjuk, milyen foglalkozást űzött korábban. Kettő katoná- vagy rendőrtiszt, egy gimnáziumi tanár, egy tanító, egy pedig MÁV-tisztviselő volt.

Figyelemre méltó, hogy a hallgatónők között jelentős volt azok aránya (az 1906/07-ig beiratkozottak 13%-a, a bölcsészdoktorok 17%-a), akik édesapja az adatfelvételkor már nem élt. Gyámjuk többnyire az özvegy édesanyja volt. A bölcsészdoktori szigorlatot tett nők esetében az özvegy anyák kb. feléről tudjuk, mi volt férjük foglalkozása. A legtöbben tisztviselők özvegyei voltak, de akadt köztük kereskedő, földbirtokos, tanár, katonatiszt özvegye is. Az egyik asszony, akinek két lánya is doktorált, egy kolozsvári egyetemi tanár özvegye volt. Érdekes egy ügyész özvegyének esete is, aki varróiskolát működtetett, nyilván azért, hogy biztosítsa maga és családja eltartását. Ezekben az esetekben a család kedvezőtlen anyagi helyzete is komoly szerepet játszhatott abban, hogy a lányok kereső pályára készültek. Nem érték be azonban alsóbb szintű munkával, hanem a család társadalmi presztízsének megfelelő diplomás pályára kívántak lépni. Ez jelentős anyagi erőfeszítéseket követelt a családtól, de nyilván úgy vélték, megéri a befektetést, hiszen az egyetemet végzett nő nemcsak saját magát lesz képes eltartani, hanem hozzátartozóit is támogatja majd.

A középiskolai anyakönyvek adatai megerősítik azt a képet, amit az egyetemi statisztikák alapján kialakíthattunk. A hallgatónők szülei főleg tisztviselők, tanárok, szabad foglalkozású értelmiségiek, valamint az iparban és a kereskedelemben tevékenykedő önállók voltak. Az utóbbiak közül leginkább a kereskedők leányai jártak egyetemre. Nagyon alacsony volt ugyanakkor a mezőgazdaságban tevékenykedő szülők gyermekeinek aránya. A hallgatónők jelentős részének édesapja maga is diplomás volt, ez a csoport különösen szívesen küldte leányait egyetemre. A hallgatónők körében nagyon alacsony volt a társadalom legalsó rétegeiből érkezők száma.

A BÖLCSÉSZKAR NŐHALLGATÓSÁGA

Az egyetem teljes nőhallgatóságának összetételétől csak kis mértékben tért el a bölcsészkaron tanuló nőké. (Lásd 3. táblázat.) A hallgatónők túlnyomó része (74%) itt is a tisztviselő-értelmiségi rétegből származott, mellettük még a kereskedelemben és iparban tevékenykedő önállók (14%) küldték lányaikat nagyobb számban egyetemre. Jelentősebb eltérést csak néhány kategóriánál tapasztalhatunk. Ritkábban érkeztek a bölcsészhallgatónők „nagyiparos és nagykereskedő”, valamint „kiskereskedő és kisiparos” családokból, mint a teljes nőhallgatóság esetében. A bölcsészkaron tanuló nők között

kisebb arányban szerepeltek a „házmester, szolgálta” szülők gyermekei is. Itt tehát valamivel alacsonyabb (13%) volt a kisebb egzisztenciák aránya, mint a nőhallgatóság egészében. A tisztviselő-értelmiségi réteghez tartozó csoportok közül a „tanárok, tanítók, lelkészek” nagyobb arányban képviseltették magukat a bölcsészkaron, mint az egyetem teljes nőhallgatóságában. E jelenséggel a férfi hallgatók között is találkozunk. Nyilván összefüggött azzal, hogy a bölcsészkaron tanulók jelentős része tanárnak készült. A tanárok, tanítók magas arányát a bölcsészdoktori szigorlatot tett nők között is tapasztaljuk, a vizsgált mintába tartozó hallgatóknak 23,9%-ának édesapja, illetve gyámja dolgozott az oktatásügyben. Ez jóval magasabb érték, mint az, amit az 1906/07-ig beiratkozott többi hallgató esetében kapunk (9,2%). Valamivel nagyobb volt a „köztisztviselők” lányainak aránya is a bölcsészkaron, mint az egyetem egészében. Ennek megfelelően a tisztviselő-értelmiségi csoporton belül az erőviszonyok a bölcsészettudományi karon kissé másképp alakultak: valamivel alacsonyabb volt a szabadfoglalkozású értelmiség aránya (42%) és magasabb a „tanároké, tanítóké, lelkészeké” (20%). A tisztviselők között pedig nagyobb volt a „köztisztviselők” részesedése (67%).

A bölcsészkaron tanuló nő- és férfi hallgatóság társadalmi összetételében hasonló eltéréseket fedezhetünk fel, mint a hallgatóság egészénél. (Lásd 4. táblázat.) Itt is azt látjuk, hogy a nők között nagyobb volt az értelmiségi-tisztviselő réteg aránya, mint a férfi hallgatóknál. Mivel az összehasonlítás alapjául szolgáló két időmetszetben a bölcsészhallgató férfiak között az egyetemi átlagnál valamivel alacsonyabb, a nők esetében viszont magasabb volt e réteg aránya, a két nem közötti különbség még nagyobb is a bölcsészettudományi kar esetében, mint az egyetemi hallgatóság egészénél. Különösen szembetűnő az eltérés a szabadfoglalkozású értelmiség esetében, arányuk a nők között jóval nagyobb volt, mint a férfiaknál. Akárcsak az egyetemi hallgatóság egészénél, a bölcsészkaron is sokkal magasabb volt a kisebb egzisztenciák aránya a férfi hallgatók, mint a nők között. 1900/01-1903/04-ben például a férfiak 34%-a tartozott ide, a nőknek viszont csak 13%-a. A bölcsészhallgatóknak gyakrabban jöttek a társadalom jobb módú és műveltebb köreiből, mint férfi kollégáik, a nők esetében egyértelműen a középosztályi származás dominált.

A bölcsészkar nőhallgatóság összetételében 1896/97-1913/14 között lényegében ugyanazokat a változásokat figyelhetjük meg, mint a nőhallgatóság egészénél.

AZ ORVOSI KAR NŐHALLGATÓSÁGA

A bölcsészkar esetében tapasztaltnál nagyobb eltérést találunk, ha az orvosi karon tanuló nők társadalmi összetételét hasonlítjuk össze az egyetem teljes nőhallgatóságáéval. (Lásd 5. táblázat.) Itt az egyetemi átlaghoz képest alacsonyabb volt a tisztviselő-értelmiségi réteg súlya (65%). Főleg a „tanárok, tanítók, lelkészek” aránya volt alacsony. Kisebb arányban jelentek meg a „köztisztviselők” leányai is az orvostan-hallgatóknak között. A nem értelmiségi származásúak aránya ugyanakkor magasabb volt az orvosi karon. Különösen szembetűnő, hogy az iparban, kereskedelemben tevékenykedők aránya meghaladta az egyetemi átlagot, akár a nagy-, akár a kistulajdonosokat vesszük.

3. táblázat

Bölcsészhallgatók szüleinek társadalmi állása (%) 1896/97-1913/14 I. félévi adatok

Félév	Köztiszt- viselő	Magán- tisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógysze- résztb.	Más értel- miségi, magánzó	Hadiszol- gálatban álló	Nagy- és közép- birtokos	Kisbirto- tokos, gaz- da, föld- műves	Gyáros, nagyker., nagy- iparos	Kisiparos, kiskeres- kedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
1896/97- 1903/04	17,25	12,75	9,75	12,75	21,5	2	2	1,25	1,75	11,75	0	7,25	100	400
1904/05- 1908/09	19,46	7,58	13,45	8,58	20,46	4,15	1,86	0,72	3	16,31	0,43	4,01	100	699
1909/10- 1913/14	18,92	8,91	18,32	9,81	21,12	2,2	0,7	1,4	2,3	7,51	0,5	8,31	100	999
Összesen	18,78	9,2	15,06	9,96	20,97	2,81	1,33	1,14	2,43	11,25	0,38	6,67	100	2098

4. táblázat

Bölcsészhallgatók szüleinek társadalmi állása (%) 1900/01-1903/04, 1910/11-1913/14 I. félévi adatok

Félév	Köztiszt- viselő	Magán- tisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógysze- résztb.	Más értel- miségi, magánzó	Hadiszol- gálatban álló	Nagy- és közép- birtokos	Kisbirto- tokos, gaz- da, föld- műves	Gyáros, nagyker., nagy- iparos	Kisiparos, kiskeres- kedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
Nők														
1900/01- 1903/04	15,9	12,94	10,24	12,67	22,37	2,16	1,62	1,35	1,89	12,13	0	6,74	100	371
1910/11- 1913/14	19,83	8,17	18,27	9,98	22,36	1,8	0,6	1,44	1,92	6,73	0,48	8,41	100	832
Férfiak														
1900/01- 1903/04	16,93	3	17,27	8,53	12,86	0,15	1,22	10,5	1,11	21	2,73	4,68	100	4760
1910/11- 1913/14	16,1	6,93	17,2	4,61	10,53	1,02	1,85	8,31	2,21	13,55	2,63	15,1	100	3838

További különbség, hogy a kisebb egzisztenciák súlya is nagyobb volt az orvosi karon, ide tartozott a medikák 20%-a. Nagyobb volt ugyanakkor a „nagy- és középbirtokos”, valamint a „nagykereskedő, nagyiparos” kategóriák együttes aránya is (7%). (Lásd 5. táblázat.)

Az iparban, kereskedelemben tevékenykedők az egyetemi átlagnál magasabb aránya az orvosi karon a férfi hallgatóság esetében is megfigyelhető volt. (Lásd 6. táblázat.) Ugyancsak hasonlóság férfi és nőhallgatók között, hogy a kisebb egzisztenciák képviselése esetükben magasabb volt, mint az egyetem teljes hallgatóságában, különbség viszont, hogy az eltérés a nők esetében jóval nagyobb volt, mint a férfiaknál.¹⁶ Az „orvos, gyógyszerész stb.” kategória felülreprezentáltságát csak a férfiak között tapasztaljuk, a nők esetében e csoport nem részesítette előnyben az orvosi fakultást.

További eltérés a két nem között, hogy – akárcsak a teljes hallgatóságban – a férfi orvostanhallgatók között is alacsonyabb volt a tisztviselő-értelmiségi réteg aránya, mint a nőknél, az ide sorolható kategóriák közül csak a már említett „orvos, gyógyszerész stb.” kategória szerepelt a férfiak esetében nagyobb súllyal. Ugyancsak fontos különbség, hogy a férfiaknál az orvosi karon is jóval magasabb volt a kisebb egzisztenciák részesedése, mint a nők esetében.

Az orvostan-hallgatónők társadalmi összetételének változását vizsgálva azt látjuk, hogy emelkedett a tisztviselő-értelmiségi származásúak aránya. Ezen belül is elsősorban a szabadfoglalkozásúaké, a „tanár tanító, lelkész” csoporté viszont erőteljesen csökkent. A nőhallgatóság egészéhez hasonlóan itt is megfigyelhetjük a „nagy- és középbirtokos” csoport arányának jelentős mértékű csökkenését. E réteg képviselése különösen az első években volt erőteljes, 1900/01-ig az orvostan-hallgatónők 9%-a tartozott ide. Ekkor még a nagytulajdonosok közé tartozott a szülők 15,5%-a, míg a korszak egészében már csak 7%-a. Hasonló jelenséggel a teljes nőhallgatóság esetében is találkoztunk. Eltérés azonban, hogy az orvosi karon e csoport aránya nemcsak az első években, de a korszak egészében is magasabb volt.

A GYÓGYSZERÉSZETI TANFOLYAM NŐHALLGATÓSÁGA

A bölcsész- és az orvostan-hallgatónőkhöz hasonlóan a gyógyszerészeti tanfolyamot látogató nők többsége is az értelmiségi-tisztviselő rétegből érkezett. Arányuk azonban a gyógyszerész-hallgatónők esetében valamivel alacsonyabb volt (68%), mint a nőhallgatóság egészénél. Az értelmiséghez tartozó egyes csoportok közül a szabadfoglalkozású értelmiség jóval nagyobb mértékben képviseltette magát a gyógyszerész-nők között (39%), mint az egyetemi átlagban. (Lásd 7. táblázat.) Ez az „orvos, gyógyszerész stb.” kategória magasabb arányából fakadt. Nem tudjuk ugyan, e kategóriában hány gyógyszerész szerepelt, de bizonyára az ő erőteljesebb jelenlétük is hozzájárult e csoport magas arányához. A férfi gyógyszerészhallgatók esetében is megfigyelhető e kategória egyetemi átlagnál magasabb aránya, de az eltérés nem olyan nagy mértékű, mint a nőknél. (Lásd 8. táblázat.)

¹⁶ A kisebb egzisztenciák aránya a férfiak esetében 1900/01-1903/04-ben 31,4%, 1910/11-1913/14-ben 28,6%, a nőknél 20,3%, illetve 21,1% volt.

Orvostan-hallgatók szüleinek társadalmi állása (%) 1896/97-1913/14 I. félévi adatok

Félév	Köztisztviselő	Magántisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógyszerész stb.	Más értelmiségi, magánzó	Hadiszol-gálatban álló	Nagy- és közép-birtokos	Kisbirtokos, gazda, földműves	Gyáros, nagyker., nagyiparos	Kisiparos, kiskereskedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
1896/97-1903/04	12,57	11,38	13,77	7,19	13,77	2,99	3,59	1,2	4,19	19,16	0	10,18	100	167
1904/05-1908/09	9,75	13,14	16,53	9,75	17,8	3,39	0,85	1,27	8,05	14,41	0,85	4,24	100	236
1909/10-1913/14	14,35	9,47	4,43	10,84	27,02	1,07	1,22	2,29	5,04	16,95	1,22	6,11	100	655
Összesen	13,04	10,59	8,6	10,02	22,87	1,89	1,51	1,89	5,58	16,73	0,95	6,33	100	1058

Orvostan-hallgatók szüleinek társadalmi állása (%) 1900/01-1903/04, 1910/11-1913/14 I. félévi adatok

Félév	Köztisztviselő	Magántisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógyszerész stb.	Más értelmiségi, magánzó	Hadiszol-gálatban álló	Nagy- és közép-birtokos	Kisbirtokos, gazda, földműves	Gyáros, nagyker., nagyiparos	Kisiparos, kiskereskedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
Nők														
1900/01-1903/04	14,29	12,03	15,04	6,77	15,04	3,76	0,75	1,5	3	18,8	0	9,02	100	133
1910/11-1913/14	14,39	9,53	3,64	11,09	26,69	0,87	1,39	2,08	4,85	17,85	1,21	6,41	100	577
Férfiak														
1900/01-1903/04	13,07	5,66	9,26	16,63	15,5	0,54	3,23	5,27	1,92	25,34	0,8	2,76	100	2754
1910/11-1913/14	10,66	5,1	8,66	10,81	20,81	0,64	3,21	5,79	5,59	22,1	0,73	5,9	100	10048

Arról, hogy a gyógyszerészeti tanfolyamon tanuló nők közül mennyien jöttek gyógyszerész családból, csak a gyógyszerészgyakornoki vizsgajegyzőkönyvek¹⁷ segítségével tudunk képet alkotni. A gyógyszerészgyakornoki vizsga az egyetemi tanulmányok megkezdése előtt zajlott, a felvétel feltétele volt. A vizsgán megjelenők nem kezdtek feltétlenül mindannyian egyetemi tanulmányokba, de túlnyomó részük egyetemi hallgató lett. A többi vizsgajegyzőkönyvhöz hasonlóan e jegyzőkönyvek sem tüntetik fel a szülő társadalmi állását, szerepel viszont a betanító gyógyszerész neve. Feltételezhető, hogy amennyiben a betanító gyógyszerész és a gyakornoknő vezetékneve azonos, rokoni kapcsolatban voltak. Ez természetesen nem volt feltétlenül apa - gyermek viszony, lehetett a betanító gyógyszerész a gyakornoknő testvére, nagybátyja stb. is. Az 1900 augusztusa és 1917 júniusa között gyógyszerészgyakornoki vizsgát tett 195 nő közül 25 vezetékneve egyezett meg a betanító gyógyszerész nevével. Többségüknél a gyakornoknő születési helye és a betanító gyógyszerész lakhelye is azonos volt, ami még inkább erősíti azt a hipotézisünket, hogy rokoni kapcsolatban álltak. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a gyógyszerészgyakornoki vizsgát tett nők 12,8%-a jött gyógyszerész családból. Az említett 25 személyen kívül két férjes asszony esetében a betanító gyógyszerész az asszony férje volt. Őket is beszámítva tehát 27-re (13,9%) emelkedik a gyógyszerész családból származók száma. Összehasonlítva ezt az értéket az „orvos, gyógyszerész stb.” kategória 18,2%-os arányával a gyógyszerész-hallgatók között, elmondhatjuk, hogy e csoport jelentős részét a gyógyszerészek tették ki. Érdekesség, hogy a gyakornoknőket betanító gyógyszerészek között egy nő is volt. Ő is a budapesti gyógyszerészeti tanfolyamon végzett, 1910-ben.

Míg a szabadfoglalkozású értelmiség aránya jóval magasabb volt a gyógyszerész-hallgatóknak esetében, mint a nőhallgatóság egészénél, a „magántisztviselőké” és különösen a „tanár, tanító, lelkész” csoporté jóval alacsonyabb. E jelenséget a férfiaknál is megfigyelhetjük, de kisebb mértékben, mint a nőknél. Feltűnő a „kisiparosok, kiskereskedők” alacsony képviselése a gyógyszerésznőknél. A férfiak esetében e csoport aránya kétszer akkora volt, mint a nőknél. Míg a „kisiparosok, kiskereskedők” lányai kisebb arányban voltak jelen a gyógyszerészeti tanfolyamon, mint a nőhallgatóság egészében, a „kisbirtokos, földműves”, valamint a „házmester, szolga” csoport nagyobb arányban. Ez nem is meglepő, hiszen azt várnánk, hogy az alsóbb társadalmi rétegek szívesebben küldték gyermekeiket a rövid és a többi karnál alacsonyabb előképzettséget követelő, tehát könnyebben elérhető gyógyszerészeti tanfolyamra, mint más fakultásokra. Ennek ellenére a kisebb egzisztenciák aránya (10%) a leendő gyógyszerésznők között alatta maradt az egyetemi átlagnak (15%). Ez egyértelműen a kisiparos, kiskereskedő réteg alacsony képviselésének eredménye volt. Megjegyzendő, hogy a kisebb egzisztenciák aránya a férfi gyógyszerészhallgatók esetében (24%) megfelelt az egyetemi átlagnak. Ez több mint kétszer akkora, mint a gyógyszerész-hallgatóknak esetében kapott érték. A kisebb egzisztenciák esetében tehát a gyógyszerészeti tanfolyamon még nagyobb volt a különbség a két nem között, mint az egyetem egészét tekintve. Mivel a gyógyszerészi a többi diplomás pályánál kisebb társadalmi presztízzsel bírt, meglepő hogy a felső rétegekhez tartozó „nagy- és középbirtokos”, valamint „nagyiparos, nagykereskedő” csoport együttes aránya (6,3%) valamivel nagyobb volt a gyógyszerésznők esetében, mint a teljes nőhall-

¹⁷ SOTE Levéltára, 7.e/1-4.

gatóságnál. Ez elsősorban a nagyobb földbirtokkal rendelkezők viszonylag magas arányából adódott. A férfi gyógyszerészhallgatók esetében a „nagy- és középbirtokosok” aránya megfelelt az egyetemi átlagnak, náluk tehát nem beszélhetünk felülreprezentációról.

A gyógyszerész-hallgatóknak társadalmi összetételének változását vizsgálva feltűnő a tisztviselő-értelmiségi réteghez tartozók arányának erőteljes csökkenése. Ez a folyamat e réteg minden csoportjánál megfigyelhető, kivéve a „tanárok, tanítók, lelkészeket” akiknek aránya (és abszolút száma is) nőtt. A többi csoport közül a csökkenés leginkább a „magántisztviselőket” érintette, legkevésbé pedig az „orvos, gyógyszerész stb.” kategóriát, ahol a változás minimális volt. A többi karral ellentétben emelkedett a „nagy- és középbirtokos”, „nagyiparos, nagykereskedő” csoport együttes aránya, ami a „nagyiparosok, nagykereskedők” arányának megnövekedéséből fakadt. Ugyanakkor valamelyest csökkent a kisebb egzisztenciák képviselete. (Lásd 7-8. táblázat.)

A JOGI KAR NŐHALLGATÓSÁGA

A többi karon tanulóképtől és a nőhallgatóság egészétől alaposan eltért a jogi fakultásra járó nők társadalmi összetétele. (Lásd 9. táblázat.) Ez nem is meglepő, hiszen ők alapvetően nem egyetemi képzést kaptak, az államszámviteltani tanfolyamot látogatták. Ennek megfelelően a férfi hallgatóságétól is erősen különbözött társadalmi összetételük.

A legfeltűnőbb eltérés az egyetem teljes nőhallgatóságához képest az, hogy a jogi karon tanuló nők alig több mint fele, mindössze 53%-a érkezett az értelmiségi-tisztviselő rétegből. Az ide tartozó csoportok mindegyike kisebb arányban képviseltette magát itt, mint az egyetemi átlagban, kivételt csak a „köztisztviselők” képeztek, az ő családjaikból került ki az államszámviteltani tanfolyamot látogató nők csaknem negyede. Ez azt is jelentette, hogy a tisztviselő réteg megoszlása eltért attól, amit a teljes nőhallgatóságnál tapasztaltunk, a jogi karon a tisztviselő családból származó nők 83,8%-ának apja volt „köztisztviselő”. Az itt tanuló nők között a tisztviselők mellett csak a „házmester, szolga”, valamint a „nagykorú” kategóriába tartozók képviseltették magukat nagyobb mértékben, mint az egyetem teljes nőhallgatóságában, a többi kategória aránya alacsonyabb volt. A „köztisztviselők” magasabb képviselete azzal függ össze, hogy az államszámviteli tanfolyam az állami bürokrácia számára képzett hivatalnokokat. Az amúgy is itt dolgozók számára természetesebb és bizonyára egyszerűbb is volt lányukat e pályára küldeni. A nagykorúak igen magas aránya azt mutatja, hogy sokan végezték már idősebb korban ezt a tanfolyamot. Nyilván olyan lányokról és asszonyokról van szó, akik rákényszerültek pénzkereső munka végzésére. Szembetűnő, hogy „nagy- és középbirtokos”, „nagykereskedő, nagyiparos”, valamint „kisbirtokos, földműves” családból egyetlen nő sem érkezett. A társadalom felső rétegéhez tartozók távolléte nem meglepő, hiszen az államszámviteltani tanfolyam olyan képzést, illetve képesítést nyújtott, amire ők nem szorultak rá, és nem is felelt meg társadalmi állásuknak. A „házmester, szolga” kategóriába tartozók viszonylag magas aránya arra utal, e csoport számára leginkább ez a rövid és jól hasznosítható képzés volt elérhető. E réteg leányai számára ez nyilván

7. táblázat

Gyógyszerész-hallgatóknak szüleinek társadalmi állása (%) 1903/04-1913/14 I. félévi adatok

Félév	Köztiszt- viselő	Magán- tisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógysze- rész stb.	Más értel- miségi, magánzó	Hadiszol- gálatban álló	Nagy- és közép- birtokos	Kisbirto- tokos, gaz- da, föld- műves	Gyáros, nagyker., nagy- iparos	Kisiparos, kiskeres- kedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
1903/04- 1908/09	20,29	10,14	2,9	18,84	27,54	1,45	2,9	2,9	0	7,25	1,45	4,35	100	69
1909/10- 1913/14	14,02	4,67	6,54	17,76	16,82	5,61	1,87	0,93	6,54	7,48	0,93	16,8	100	107
Összesen	16,48	6,82	5,11	18,18	21,02	3,98	2,27	1,7	3,98	7,39	1,14	11,9	100	176

8. táblázat

Férfi gyógyszerészhallgatók szüleinek társadalmi állása (%) 1909/10-1913/14 I. félévi adatok

Félév	Köztiszt- viselő	Magán- tisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógysze- rész stb.	Más értel- miségi, magánzó	Hadiszol- gálatban álló	Nagy- és közép- birtokos	Kisbirto- tokos, gaz- da, föld- műves	Gyáros, nagyker., nagy- iparos	Kisiparos, kiskeres- kedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
1909/10- 1913/14	12,66	4,59	6,71	11,84	18,96	0,34	3,97	7,05	3,76	15,81	1,23	13,1	100	1461

9. táblázat

Jogi karon tanulók szüleinek társadalmi állása nemek szerint (%) 1912-13/II.-1913-14/II.

	Köztiszt- viselő	Magán- tisztv.	Tanár, tanító, lelkész	Orvos, gyógysze- rész stb.	Más értel- miségi, magánzó	Hadiszol- gálatban álló	Nagy- és közép- birtokos	Kisbirto- tokos, gaz- da, föld- műves	Gyáros, nagyker., nagy- iparos	Kisiparos, kiskeres- kedő	Házmester, szolga	Nagykorú	Összesen %	fő
Nők	21,99	4,26	8,16	4,96	13,83	1,77	0	0	0	8,16	3,19	33,69	100	282
Férfiak	22,16	6,36	7,14	8,7	19,11	1,23	3,72	3,78	1,66	14,83	1,81	9,49	100	9157

társadalmi emelkedést jelentett. Úgy gondolnánk, a „kisiparos, kiskereskedő” családokból jövők számára is vonzó lehetett ez a képzés. Ennek ellenére e réteg aránya a jogi karon tanuló nők között alacsonyabb, mint a nőhallgatóság egészében. A kisbirtokosok, földművesek távolléte azt mutatja, e csoport életmódjától, lehetőségeitől idegen volt, hogy lányait állami hivatalnoki pályára küldje.

Abból adódóan, hogy a jogi karon tanuló nők mindannyian az államszámviteli tanfolyamot látogatták, a férfiak túlnyomó része viszont ennél magasabb presztízssű pályákra készült itt fel, nagyok voltak a különbségek férfi és nőhallgatók származása között. Igen jellemző, hogy ez volt az egyetlen kar, ahol a férfiak nagyobb része tartozott a tisztviselő-értelmiségi réteghez, mint a nőknél. A végzett tanfolyam eltérő jellegének megfelelően a nők esetében három és félszer akkora volt a nagykorúak és csaknem kétszer akkora a „házmester, szolga” kategóriába tartozók aránya. (Lásd 9. táblázat.)

ÖSSZEGRZÉS

Összességében megállapíthatjuk, a statisztikai adatok is alátámasztják azt a korabeli irodalom alapján kialakított feltételezést, hogy a nők egyetemi képzésének bázisát elsősorban a középosztály alkotta. A hallgatónők többsége tisztviselő-értelmiségi családokból érkezett, rajtuk kívül az iparban és kereskedelemben tevékenykedő önálló leányai mentek nagyobb számban egyetemre. A középiskolai anyakönyvek alapján tudjuk, hogy az utóbbiak közül elsősorban a kereskedők küldték leányaikat egyetemre. Úgy tűnik, a nőhallgatóság viszonylag homogén volt, túlnyomó többsége a középosztályból, annak is inkább a jobbmódú és műveltebb, de nem nagyon vagyonos részéből került ki. Összetételét feltehetőleg jól mutatja az oktatásban dolgozók csoportja, melynek zöme a középosztályon belül is középen elhelyezkedő középiskolai tanár volt.

Az egyes karok közül az orvosi fakultást tekinthetjük a leginkább nyitottnak, a nők között itt szerepeltek a legnagyobb arányban a kisebb egzisztenciák, s a jogi kar mellett itt volt a legkisebb a tisztviselő-értelmiség súlya.

A férfi hallgatóság jóval heterogénebb volt, mint a nőhallgatóság.¹⁸ A férfiak között kisebb volt a tisztviselő-értelmiségi réteg súlya, kivéve a jogi kart, amelyet azonban speciális esetnek tekinthetünk. A férfi hallgatók között jóval magasabb volt a kisebb egzisztenciák aránya, mint a nőknél. Ez nem is meglepő, hiszen azok a társadalmi csoportok, melyek csak ritkán engedhették meg maguknak, hogy gyermekeiket egyetemre küldjék, szűkös anyagi eszközeiket inkább a fiúgyermekek iskolázására fordították, a férfiak voltak a családfenntartók, s az ő társadalmi helyzetük határozta meg a család státuszát.¹⁹ A nőhallgatók esetében sokkal egyértelműbb volt a jómódú és művelt középosztályhoz tartozás, mint a férfiaknál.

A nők egyetemi képzésének társadalmi bázisa nemcsak Magyarországon alakult a fentebb vázolt módon. A nőhallgatóság társadalmi összetétele hasonló volt a Monar-

¹⁸ Ez a felekezeti és nemzetiségi megoszlás tekintetében is megfigyelhető.

¹⁹ E jelenségre Karády Viktor is felhívja a figyelmet férfiak és nők felsőbb iskoláztatásában fellelhető egyenlőtlenségekkel foglalkozó tanulmányában. Munkájában elsősorban két világháború közötti adatokra hivatkozik. (Karády 1994)

chia osztrák felében és Németországban is. A diáklányok itt is főleg tisztviselők, tanárok, szabadfoglalkozású értelmiségiek, valamint a kereskedelemben tevékenykedő önálló gyermekei voltak, s a hallgatók rendszerint magasabb társadalmi rétegekhez tartoztak, mint férfi kollégáik. (Huerkamp, 1996; Mertens, 1991; Heindl - Tichy, 1990; Steibl, 1987)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Acta Reg. Scient. Universitatis Hung. Budapestiensis anni 1896-1914. Fasc. I. Beszédok, melyek a budapesti királyi magyar tudományegyetem 1896-1914. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor tartottak
- Andorka Rudolf 1979: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898-1942. *Statisztikai Szemle* 2. 176-197.
- Heindl, Waltraud - Tichy, Marina (Hrsg.) 1990: „Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück”. *Frauen an der Universität Wien*. Wien
- Huerkamp, Claudia 1996: *Bildungsbürgerinnen: Frauen im Studium und in akademischen Berufen 1900-1945*. Göttingen
- Karáczy Viktor 1994: A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában. In: Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest, 176-195.
- Ladányi Andor - Nagyné Szegvári Katalin 1976: *Nők az egyetemeken*. Budapest
- A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 48. kötet, Budapest, 1913
- Mucsi Ferenc (szerk.) 1983: *Magyarország története* 7/1. kötet, Budapest
- Mazsu János 1980a: A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái. *Történelmi Szemle* 2. 289-308.
- Mazsu János 1980b: A szellemi foglalkozásúak jövedelmi viszonyainak alakulása a dualizmus időszakában. In: *Magyar Történelmi Tanulmányok* XIII. Debrecen, 5-55.
- Mertens, Lothar 1991: *Vernachlässigte Töchter der Alma Mater. Ein sozialhistorischer und bildungssoziologischer Beitrag zur strukturellen Entwicklung des Frauenstudiums in Deutschland seit der Jahrhundertwende*. [h.n.]
- Müller Ildikó 2000: Nők iskolája. Az első magyar leánygimnázium oktatói és diákjai (1896-1917). In: Bódy Zsombor - Mátay Mónika - Tóth Árpád (szerk.) *A mesterség iskolája*. Budapest, 202-226.
- Steibl, Marie 1987: *Frauenstudium in Österreich vor 1945, dargestellt am Beispiel der Innsbrucker Studentinnen*. Innsbruck